

कृष्ण उपन्यासमा मिथकीयता

टङ्क पन्थ

उपप्राध्यापक, त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस, पाल्पा

Article History: Received 21 August 2023; Reviewed 11 October 2023; Revised 22 December 2023; Accepted 28 December 2023

लेखसार

शंकरप्रसाद गैरे नेपाली आख्यानका क्षेत्रमा उत्तरआधुनिक चिन्तनलाई अनुसरण गरी उपन्यास लेख्ने व्यक्ति हुन् । प्रस्तुत लेखमा नेपाली समालोचनाका क्षेत्रमा समसामयिक कालमा चर्चामा रहेको मिथकीय सिद्धान्तका आधारमा शंकरप्रसाद गैरेको कृष्ण उपन्यासलाई विश्लेषण गर्ने काम गरिएको छ । कृष्ण उपन्यास पौराणिक विषयलाई आधुनिक आँखाबाट हेरिएको कृति हो । उपन्यासमा पुराणका सन्दर्भका साथमा समकालीन समाजको यथार्थ अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यसलाई मिथकीय सिद्धान्तका आधारबाट अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक मानिएको छ । मिथकीय सिद्धान्त पाश्चात्य साहित्य चिन्तनमा मूलतः उत्तरआधुनिक समयमा विकास भएको एक समालोचकीय मान्यता हो । युद्धको सामूहिक अचेतनका पृष्ठभूमिबाट अतीतका विषय र घटनाहरूको खोजी गरी विश्लेषण गर्ने काम यसले गर्दछ । शंकरप्रसाद गैरेको कृष्ण उपन्यासमा प्रयुक्त मिथकीय सन्दर्भहरूलाई पहिचान गर्नु यस लेखको प्रमुख समस्या हो । मिथकीय अवधारणामा केन्द्रित रहेर कृष्ण उपन्यासको विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नु नै प्रस्तुत लेखको उद्देश्य हो । मिथकीय सिद्धान्तमा टेकेर कृतिको विश्लेषण गरिएको हुनाले प्रस्तुत लेखमा समालोचनाको सैद्धान्तिक विधिलाई उपयोग गरिएको छ । कृष्ण उपन्यास महाभारतकालीन आख्यानको पुनर्लेखन हो । यस उपन्यासमा प्रयुक्त विषयवस्तु, पात्र र तिनको व्यवहार पौराणिक कथाकै पृष्ठभूमिमा उठेको देखाइएको छ । पौराणिक तथा अलौकिक घटना र सन्दर्भलाई समकालीन चेतनाका आधारमा प्रस्तुत गरी घटना, पात्र र तिनका प्रवृत्तिलाई पुनर्लेखन गरिएकाले उपन्यासमा मिथकीय चेतना अनुकूल बनेर आएको देखिन्छ । प्रस्तुत लेखमा आवश्यक सामग्री प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट लिइएको छ । मिथकीय पुनर्व्याख्या तथा पुनर्लेखनलाई सैद्धान्तिक आधार बनाई आवश्यकतानुरूप प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सामग्रीको सङ्कलन गरी लेखलाई व्यवस्थित गरिएको छ । यस लेखमा महाभारतकालीन द्वन्द्व, सत्तास्वार्थ तथा कपटपूर्ण व्यवहारहरूको सन्दर्भबाट वर्तमान नेपालको राजनीतिक, सामाजिक अवस्थालाई सम्बद्ध तुल्याइएकाले कृष्ण उपन्यासमा मिथकीय पुनर्लेखनको प्रभावकारी प्रयोग भएको निचोड निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : उत्तरआधुनिक, आदिम मनोवृत्ति, पुराकथा, मिथकीय विनिर्माण, सामूहिक अचेतन ।

विषयपरिचय

शंकरप्रसाद गैरे नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाउने व्यक्तिका रूपमा परिचित छन् । कविता, कथा, गजल, समालोचना आदि विधामा कलम चलाएका गैरे उपन्यास लेखनतर्फ बढी केन्द्रित देखिन्छन् । *मधुमास* (२०७४) यिनको गजलसङ्ग्रह प्रकाशित छ । समालोचनाका क्षेत्रमा पनि यिनले कृतिहरू प्रकाशनमा ल्याएका छन् । यिनका लघुकथा, कथाहरू फुटकर रूपमा प्रकाशित भएका छन् । उपन्यासतर्फ यिनको *उज्यालोतिर* (२०७४) पछि *कृष्ण* २०७८ सालमा प्रकाशित भएको हो । अन्य

उपन्यास पनि प्रकाशनको सँघारमा रहेको देखिन्छ । *उज्यालोतिर* उपन्यासमा सिक्केल लेखनलाई प्रयोग गरेका गैरेले *कृष्ण* उपन्यासमा पौराणिक आख्यानको पुनर्लेखन गर्ने काम गरेको पाइन्छ । पछिल्लो समयमा यिनको साधनाको अवस्थालाई हेर्दा यिनको रुचि पौराणिक आख्यानलाई आजको चेतनाअनुकूल तुल्याएर प्रस्तुत गर्नु रहेको पाइन्छ । यसको साक्ष्यका रूपमा *कृष्ण* उपन्यास रहेको देखिन्छ । *कृष्ण* उपन्यासमा श्रीमद्भागवत पुराणको दशम स्कन्ध तथा महाभारत पुराणका केही पर्वहरूमा केन्द्रित रही आजको चेतनाअनुरूप कथाको पुनर्लेखन गर्ने काम गरिएको पाइन्छ । ठूला भनिएका मानिसहरूको जीवन सङ्घर्ष र कष्टमय हुन्छ भन्ने कुरालाई यहाँ प्रकाश पारिएको छ ।

महाभारतकालीन कथालाई पुनर्लेखन गरी आजको युगअनुकूल विश्वसनीय बनाउने कुरामा लेखक केन्द्रित रहेको देख्न सकिन्छ । यस उपन्यासको केन्द्रमा महानायक कृष्णलाई राखिएको छ । पौराणिक कथामा कृष्णलाई दैवी र अलौकिक पात्रका रूपमा चित्रण गरिएको छ तर यस उपन्यासमा गैरेले विलक्षण क्षमता भएका व्यक्तिका रूपमा कृष्णलाई अवतरण गराएको देख्न सकिन्छ । उपन्यासमा प्रस्तुत विषय र घटनालाई पनि हाम्रै सेरोफेरोको परिवेशअनुकूल तुल्याउने काम गरिएको छ । दुई पक्षका विचको द्वन्द्वलाई पनि हाम्रै समाजमा भएका यथार्थ घटनाकै सापेक्षमा प्रस्तुत गरिएको छ । पौराणिक कथालाई पुनर्लेखन गरिएकाले मिथकीय प्रवृत्तिलाई उपयोग गरिएको पाइन्छ । पौराणिक कथालाई पुनर्लेखन गर्ने क्रममा केही सन्दर्भहरू मौलिक रूपमा आएको देख्न सकिन्छ । काल्पनिक विषय र विम्बहरूलाई यथार्थका धरातलमा अवतरण गराई प्रस्तुत गर्ने काम गरिएकाले यहाँ विनिर्माणको प्रकृति पनि पाउन सकिन्छ ।

प्रस्तुत लेखको प्राज्ञिक समस्याको निर्धारण गरी सोही क्रममा व्याख्या विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्ने काम भएको छ । उपन्यासकार शंकरप्रसाद गैरेको *कृष्ण* उपन्यासमा मिथकीय लेखनको प्रयोग के कसरी भएको छ ? भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासा नै प्रस्तुत लेखको मूल समस्या हो । यही समस्यामा केन्द्रित रहेर शोध उपन्यासको विश्लेषण गर्ने काम यहाँ गरिएको छ । शंकरप्रसाद गैरेको *कृष्ण* उपन्यासको अध्ययन मिथकीय चेतनामा केन्द्रित रही विश्लेषण नभएको अवस्था देखिएकाले उक्त प्राज्ञिक रिक्ततालाई पूरिपूर्ति गर्न यस लेखमा मिथकीय लेखनको सैद्धान्तिक मान्यतालाई आधारगत उठानका रूपमा लिइएको छ । माथि उल्लेखित प्राज्ञिक समस्यामा केन्द्रित रहेर उक्त उपन्यासमा प्रस्तुत मिथकीय लेखनका क्रममा समेटिएका विविध सन्दर्भलाई विश्लेषण गर्नु नै यस लेखको उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययनविधि

शंकरप्रसाद गैरेको *कृष्ण* उपन्यासमा प्रतिविम्बित मिथकीय प्रयोगको खोजी र विश्लेषण गरी मूल्याङ्कन गर्नुमा यो अध्ययन केन्द्रित रहेको छ । यस क्रममा गैरेको *कृष्ण* (२०७८) उपन्यासलाई प्राथमिक स्रोत अन्तर्गतको आधार सामग्रीका रूपमा सङ्कलन गरिएको छ । मिथकीय लेखनसँग सम्बन्धित सिद्धान्तको अध्ययनका लागि पुस्तकालयीय माध्यमबाट द्वितीयक सामग्रीको उपयोग गरिएको छ । मिथकीय सिद्धान्तमाथि धेरै विद्वानहरूले प्रकाश पारेको पाइन्छ । प्रस्तुत लेख तयार पार्ने क्रममा पश्चिमी साहित्य सिद्धान्त, सिद्धान्तका कुरा, आधुनिक आलोचना अनेक रूप अनेक पठन, पाश्चात्य साहित्यको सैद्धान्तिक परम्परा, मिथक और साहित्य, दश दृष्टिकोण, भारतीय तथा पाश्चात्य काव्यशास्त्र आदि कृतिबाट मिथकीय अवधारणको उठान गरिएको छ । सोही अनुरूप *कृष्ण* उपन्यासमा मिथकीयताको खोजी गर्ने काम गरिएको छ । पौराणिक पात्रहरूको मौलिक प्रस्तुति, विषयको आधुनिकीकरण, अध्याय विभाजनमा नवीनता, वर्तमान राजनीतिको छाया, अध्यात्म दर्शनमा भौतिकताको खोजीजस्ता

अवधारणात्मक आधारको प्रयोग गरिएको छ । यसरी प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलित सामग्रीलाई आधार बनाई सम्बद्ध पाठविश्लेषणका माध्यमबाट समस्याको प्राज्ञिक समाधानको खोजी गरी सामान्यीकृत निष्कर्ष निकालिएको छ । त्यसैले यो अनुसन्धान गुणात्मक र विश्लेषणात्मक प्रकृतिको रहेको छ ।

मिथकको सैद्धान्तिक आधार

‘मिथ’ अङ्ग्रेजी शब्द हो । मिथमा संस्कृतको क प्रत्यय लागेर मिथक शब्दको निर्माण भएको हो । संस्कृतमा ‘मिथ्या’ शब्दको प्रयोग पनि पाइन्छ । मिथक भन्नाले त्यस्तो कथाको बोध हुन्छ जसमा देवी, देवता, राक्षस आदि अतिप्राकृतिक तत्त्वको ठूलो भूमिका रहन्छ । यसले अतिमानवीय भएर मानिसकै समस्यालाई प्रकाशमा ल्याउँछ । मिथक मानव जातिको सामूहिक कथा हुनुका साथै अवचेतन मनको सृष्टि हो (गौतम, २०५०, पृ. १४०) । मानिसले सभ्यताको सुरुदेखि नै मिथक निर्माणमा भूमिका खेलेको देखिन्छ । आदिम मानिसमा मिथकको वास्तविक रूप भत्किन्छ । त्यस समयका धार्मिक कथाहरूको सम्बन्ध कर्मकाण्ड, नैतिक आचार तथा मनोरञ्जनका साथै विधिविधानसम्बन्धी ज्ञान पनि प्राप्त गर्न सकिन्छ (नगेन्द्र, सन् १९८७, पृ. १०) । पौराणिक आख्यानहरू तथा लोक आख्यानहरूमा मिथकको सघन प्रयोग पाउन सकिन्छ । मिथकले पुनर्जन्म दिन्छ । एउटै सोच, सम्पदा र परम्परा बारम्बार दोहोरिरहन्छ । त्यो दोहोरियाइ हामीलाई अभ्यासगत छ, सर्वमान्य छ, स्वीकार्य छ । त्यो दोहोरिनु हामीलाई अनिवार्य पनि छ (धरावासी, २०६७, पृ. १०६) । मिथकमा प्रकृतिलाई आधार बनाई विम्बहरूको चयन गरिएको हुन्छ । त्यस्ता कुराहरू आदिकालदेखिकै परम्परामा हुर्किएको पाइन्छ । मानव जातिले आदिदैक शक्ति कल्पना गरी त्यस्तो विश्वासमा मन नअड्याएको भए या लोकातीत संसार र सञ्चालक शक्तिमा बाँच्ने र बच्ने उजायको खोजी गरेको अवस्था देखिन्छ । मिथकीय अभिव्यक्ति प्रकृति र समाजका बीच आफ्नो पारस्परिक अभिवृद्धि तथा आचारको अनुकूल सामन्जस्य या व्यवस्था स्थापना गर्ने मानवजातिका बौद्धिक साधन हुन् (राणा, २०४५, पृ. १६६) । सभ्यतामा आएको परिवर्तनको अनुभूति मिथकद्वारा अभिव्यक्त हुन्छ । वास्तविक यथार्थमा हरेक संस्कृति तथा समुदाय परिवर्तनशील हुन्छ । हरेक समुदायको सांस्कृतिक जीवनलाई त्यसका ग्रन्थ, कथा, उपकथा, उखान चलिआएका मान्यता आदिले अवश्य प्रभाव पार्दछन् । साथसाथै ती मान्यता, कथा, उपकथा आफैमा पनि परिवर्तन हुँदै जान्छन् (उप्रेती, २०६७, पृ. ४३७) । हाम्रा पौराणिक आख्यानहरूमा मिथक सजीव रूपमा व्यक्त भएको पाइन्छ । त्यस्ता मिथकहरू केही स्वाभाविक र केही अतिरञ्जित प्रकृतिका हुन्छन् । गलत धारणाले गर्दा पुराणहरूका अर्थहरूलाई दुरुपयोग गरिएको पनि पाइन्छ । यिनलाई प्राचीन मनगढन्ते कथा अथवा छलहरूका रूपमा लिइएको पाइन्छ । पुराण भन्नाले कुनै देश विशेषका देवदेवीहरूका कथाहरू अथवा कुनै चतुर व्यक्तिले केटाकेटीलाई शिक्षा दिन सृजना गरेका मनोरञ्जनात्मक दन्त्य कथा मात्र होइनन् (अधिकारी, २०६१, पृ. ५३) । यस्ता ग्रन्थहरूमा युग जीवनका अनुभव र सामाजिक, सांस्कृतिक आस्था र मान्यताहरू पनि मुखरित भएका हुन्छन् । मिथकले मानव सभ्यताको सर्वेक्षण गर्न आधार सामग्री प्रदान गर्दछ । मिथकको अध्ययनका क्रममा पुराकथा, दन्त्यकथा वा परीकथाआदि पनि सत्यको प्रतीकात्मक वक्रोक्तिमा आधारित संरचनाको आवरणभित्र रहन्छ । धार्मिक अनुष्ठान र उत्सवका प्रक्रियामा पनि सत्यको प्रतीकात्मक अभिव्यञ्जना भएको हुन्छ (कक्षपती, २०७८, पृ. ३५) । अचेतनको आन्तरिक अनुभूतिको अभिव्यक्ति प्रतीकात्मक रूपबाट हुन्छ र त्यही आधारमा मिथकलाई बुझ्नुपर्छ भन्ने कुरा यहाँ प्रस्ट हुन्छ । समष्टि मनद्वारा प्राकृतिक तत्त्व तथा घटनाहरूको मानवीकरणको अचेतनका प्रक्रियाद्वारा अभिव्यक्त गरिने कुरा नै मिथक रचनाको मूल आधार हो (नगेन्द्र, सन् १९८७, पृ. ७) । मिथकमा सामूहिक अचेतनको गहिरो प्रभाव

रहेको हुन्छ । मिथक ब्रह्माण्डमा मानवीय सत्ताको दार्शनिक जिज्ञासा हो जो कला र अतिप्राकृतिकता धर्म तथा कर्मकाण्डबाट अवगठित छ । मिथकीय नायक शाश्वत मानिसको आशाको सूचक रहेको हुन्छ (श्रीवास्तव, सन् १९९१, पृ. १७०) । मिथकमा अतिमानवीय घटना र प्रवृत्तिहरूले प्रवेश पाएका हुन्छ ।

मिथकीय समालोचना युद्धको सामूहिक अचेतनसँग ज्यादा नजिक रहेको छ । आदिम कालदेखिका झलक र अवशेषलाई सामूहिक अचेतनले बोकेको हुन्छ । आदिम मानवका मनोवृत्तिहरू मिथकका रूपमा व्यक्त भएको देख्न सकिन्छ । मान्छेले आफै बनाएका र भत्काएका नैतिक मूल्यहरू, आफै खोजेका र हराएका अधिभौतिक र आध्यात्मिक परिकल्पनाहरू, मान्छेका आफ्नै मनका रागविराग तथा त्रास, द्वेष एवम् उत्साह र शोकहरू तथा जगत् जीवनसम्बन्धी अनुभवमय झिल्लाहरूकै प्रतीकात्मक रूप संरचनाबाट आदिमप्रकारकै परिपुष्टि हुँदै आएको छ (त्रिपाठी, २०४९, पृ. २०८-२०९) । धर्म र जादुको अध्ययनबाट पनि मिथकीय अध्ययन प्रभावित रहेको छ । जादुगरहरूले नै धर्म विशेषज्ञहरूको रूप लिएर आफूमा अलौकिक शक्तिसँग सम्पर्क राख्ने योग्यता छ भन्ने देखाउँदै अरूहरूमाथि प्रतिष्ठा र प्रभुत्व जमाउन थाले र तिनीहरू नै देवीशक्तिले सम्पन्न राजा हुन पुगेको यथार्थलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६७, पृ. २०४) । मानिसका मनमा संस्कारका रूपमा रहेका कुराहरू विम्ब वा प्रतीकका रूपमा कलामा व्यक्त हुन्छन् । सामूहिक अचेतनका समग्र सांस्कृतिक मूल्यलाई अभिव्यक्ति प्रदान गर्ने तत्त्व कला हो । कलाका माध्यमबाट समाज, जीवन र युगसंस्कृतिका समग्र मूल्यलाई निरूपण गर्न सृजना मात्र समर्थ हुन्छ (सुवेदी, २०६८ : ५९) । वेद, उपनिषद् आदि पूर्वीय ज्ञान र चेतनाका आधारभूत गोहोका रूपमा रहेका छन् । तिनले जन्माएका र बाँडेका मिथकहरूले पूर्वका आदिवासी, जनजाति तथा अरू निकै सानातिना संस्कृति बोकेकाहरूमा पनि खिलजस्तो भित्रैसम्म गाडिएका छन् । कतिकति कल्पनाहरू मिथकले जन्माएको छ । जीवनमा मिथक एक अनिवार्य तत्त्व भएर उभिएको छ (धरावासी, २०६७, पृ. १०६) । हाम्रा विश्वास र अन्धविश्वासहरूमा मिथको गहिरो छाप प्रतिबिम्बित भएको देख्न सकिन्छ ।

साहित्य समालोचनाका क्षेत्रमा नवीनतम मान्यताहरूको विकासका साथै आधुनिक चेतनाका साथमा प्राचीन कथा र सन्दर्भलाई अध्ययन गर्ने आधारहरू पनि विकास भएका छन् । आधुनिकताले सत्रौं-अठारौं शताब्दीका अवधिमा देवीदेवता तथा मिथकमा आधारित पूर्वआधुनिक पश्चिमेली विश्वदृष्टिलाई विस्थापित गर्‍यो । ईश्वरीय अनुकम्पा र दण्डका परालौकिक आस्थाहरूलाई नकार्दै मानवको तार्किक क्षमता र लौकिकतालाई सर्वोपरि मान्यो । आधुनिक विश्वदृष्टिको केन्द्रमा वस्तुको यथार्थलाई महत्त्व दिइएको छ । आधुनिकताले ईश्वर र सैतान दुवैलाई नकारेको छ (उप्रेती, २०६८, पृ. ६९) । उत्तरआधुनिक पृष्ठभूमिमा नयाँ चिन्तन र मान्यताहरू विकास भएका छन् । समाजमा स्थापित भएका एक खालका मान्यताहरू समयक्रममा भत्किन गई नयाँ कोणबाट विषयलाई हेरिएको पनि पाइन्छ । मानव सत्यहरू परिवर्तनशील छन् । ऐतिहासिक तथ्य र सन्दर्भहरू लगातार रूपान्तरित भइरहेका छन् । सत्य यसरी लगातार परिवर्तित भइरहने अवस्थामा पनि मानवले तटस्थभावको विकास तथा इच्छाहरूको परित्याग गर्दै आंशिक स्वतन्त्रताको अनुभूति प्राप्त गर्न सक्छ (उप्रेती, २०६८, पृ. १२१) । बहुलवादी समालोचनाको एउटा क्षेत्र र प्रवृत्ति विनिर्माणवादी दृष्टिकोण र चिन्तनमा आधारित छ । कृति वा पाठको मूल रूपलाई भत्काएर अर्कै रूप तयार गर्ने पद्धति नै विनिर्माण हो (गौतम, २०६६, पृ. ३८) । मिथकीय चिन्तन पनि विनिर्माण र पुननिर्माणकै शृङ्खलामा विकास भएको समालोचकीय मान्यता हो । मनोविज्ञान त्यसमा पनि सामूहिक अचेतनको गहिरो प्रभाव यसमा परेको देखिन्छ । मनोविज्ञान र पुराकथाका आआफ्नै विशेषता रहेका छन् । मनोविश्लेषणले व्यक्तिगत व्यक्तित्वलाई उजागर गर्छ भने पुराण जाति विशेषको चरित्र र

मनसंग सम्बन्धित हुन्छ । स्वप्नहरूले व्यक्तिका इच्छा र चिन्तनहरूलाई प्रतिबिम्बित गर्छन् तर पुराणहरू भने जातिविशेषका आशा, मूल्य, डर र आकाङ्क्षाहरूका प्रक्षेपणहरू हुन् (अधिकारी, २०६१, पृ. ५३) । मानवीय सिर्जना क्षमता र प्रतीक योजनाका साथमा कल्पनालाई विशिष्ट रूपमा प्रयोग गर्ने कलाको अध्ययन मिथकले गर्दछ । परम्परागत मूल्य, आदर्श, संरचना, मान्यता आदि वर्तमान समयका लागि पूर्ण र सान्दर्भिक भइरहन नसक्ने हुँदा वर्तमान सन्दर्भअनुसार त्यसको पुनर्लेखन र पुनर्व्याख्या गरेर पुरानो डिस्क्रेसलाई पुनर्जीवन दिने काम उत्तर आधुनिकतावादले गर्दछ (महर्जन, २०७८, पृ. २९) । यसरी पुनर्लेखन गर्दा विगतका रचनाकृतिमा रहेका ग्याबहरूलाई पूर्णता दिने काम पनि हुन्छ । अलौकिक सन्दर्भलाई सामान्यीकरण गरी पुनर्लेखन गर्ने काम पनि यहाँ हुन्छ । उपन्यासकार शंकरप्रसाद गैरेले पौराणिक र अलौकिक धर्म बोकेको महाभारतकालीन आख्यानलाई सामान्यीकरण गरी आजको चेतनाबाट हेर्ने काम गरेका छन् । महाभारतकालीन मिथकलाई नवीन चेतनाका आधारमा विश्लेषण गर्ने काम गैरेले गरेका छन् । यस लेखमा कृष्ण उपन्यासले प्रस्तुत गरेको मिथकीय चेतनालाई विश्लेषण गर्ने काम गरिएको छ ।

विमर्श र परिणाम

महाभारतको मूलभूत कथालाई केन्द्रमा राखेर आधुनिक चेतनाका साथमा कथालाई प्रस्तुत गर्ने काम यहाँ गरिएको छ । प्रेम र राजनीतिको विषयलाई पौराणिक सन्दर्भमा उठाई समकालीनता प्रदान गर्ने काम पनि यहाँ भएको छ । राजनीति, प्रेम, मित्रता, समन्वय, युद्ध, निर्माण, विनाश आदि कुरालाई महत्त्व दिई आख्यानको पुनर्लेखन गरिएको छ । लेखकले मिथकलाई बहुआयामिक रूपमा प्रस्तुत गर्न सक्छ भन्ने दृष्टान्तलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । महाभारत कथाको मुख्यतया कृष्णसँग जोडिएको आख्यानलाई आधार बनाई पुनर्लेखन गर्ने काम यहाँ गरिएको छ । मूलभूत रूपमा उपन्यासकारले मिथकलाई नै आधार बनाएर यो उपन्यास सिर्जना गरेको पाइन्छ । कुनै खास प्रतीकमा केन्द्रित नभई कृष्णसँग जोडिएको महाआख्यानलाई समेट्ने काम यहाँ गरिएको छ । पौराणिक आख्यानहरूमा भएका काल्पनिक तथा दैवी प्रकरणहरूलाई आजको यथार्थमा ढालेर प्रस्तुत गर्ने काम यहाँ गरिएको छ । मिथकलाई आधार बनाई पुनर्लेखन गर्ने क्रममा लेखकले निम्नलिखित नवीनतालाई प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

पौराणिक पात्रहरूको मौलिक प्रस्तुति

कृष्ण उपन्यासमा उपन्यासकार शंकरप्रसाद गैरेद्वारा महाभारत आख्यानलाई नवीन चेतनाका साथमा पुनर्लेखन गर्ने काम गरिएको छ । पौराणिक पात्र कृष्णलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेर विचारलाई आख्यानसूत्रमा उन्ने काम यहाँ गरिएको छ । पौराणिक कालका दैवीशक्ति सम्पन्न पात्रहरूलाई मानवीय धरातलमा अवतरण गराउने काम यहाँ गरिएको छ । यस कुरामा लेखक सफल भएको पाइन्छ । यस उपन्यासका प्रमुख नायक कृष्ण र उनीसँग जोडिएका घटना, पात्र र परिवेशलाई मौलिकतामा ढाल्ने काम यहाँ गरिएको छ । पौराणिक कथाका अलौकिक पात्रहरूलाई लौकिक संसारमा उभ्याई हाम्रै वरिपरि बाँचेका र हामीहरूले जस्तै दुःखसुखको परिस्थिति भोगेका पात्रका रूपमा चित्रण गरिएको छ । कृष्णसँग जोडिएका लीला र उनको अद्भुत क्षमतालाई दैवीय रूपमा नभई विशिष्ट मानवका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ आएका भीम, अर्जुन, कुन्ती, द्रौपदी, धृतराष्ट्र, दुर्योधन, दुशासन, शकुनि, कर्ण, भीष्म लगायतका पात्रहरूलाई पूराकथामा भन्दा पृथक् तरिकाले उपस्थित गराइएको पाइन्छ । यहाँ उपस्थित सबै पात्रहरू अलौकिक लाग्दैनन् । हाम्रै समाजमा बाँचेका र दुःख सुखको अनुभूति गरेका व्यक्तिका रूपमा

उपस्थित गराइएको छ । पुतनाले कृष्णलाई मार्न जाँदाको सन्दर्भलाई समसामयिकतामा ढालेर प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । स्वभाविकताका नजिक ल्याएर घटनालाई प्रस्तुत गर्ने कुरामा लेखक सचेत रहेक पाइन्छ । जस्तै :

स्वीकृति पाउनासाथ पूतना भोलङ्गोतर्फ बढी । ऊ सोचिरहेकी थिई, हत्तपत्त बालकलाई उठाएर दुधसँग लगाउनेछु, तर भोलुङ्गोमा गुँ गुँ आवाज निकालेर खेलिरहेको कृष्णलाई देखेर पूतना विस्मित बनी । उसले आफ्नो योजना नै बिर्सिई । यतिमै कृष्णसँग हि हि गर्दै आफ्नो चोर औंला मुखमा पुऱ्याई उसको दाहिने हातको चोर औंला मुखमा के पुगेको थियो पूतना उभिएकै ठाउँमा ढली । गौरे, २०७८, पृ. १००)

यस उपन्यासका केन्द्रीय नायक कृष्ण हाम्रै वरिपरि बाँचेका, खेले हुर्केका जस्तै लाग्छन् । विलक्षण क्षमता, प्रत्युत्पन्नमति, मृदुव्यवहार र साधना भएका कारण कृष्णमा सामान्य मानिसभन्दा बल, बुद्धि, जुक्ति, कला विशिष्ट प्रकृतिको रहेको पाइन्छ ।

कृष्ण र बलरामको तीक्ष्ण बुद्धि, स्मरण शक्ति र तार्किक क्षमता देखेर विद्यापीठका सम्पूर्ण आचार्यहरू आश्चर्यचकित हुन्थे । छात्रगण उनीहरूको ग्रहण गर्ने क्षमताको मनमनै ईर्ष्या गर्थे तर कृष्णको मृदुभाषी, मिलसार र सहयोगी स्वभावबाट प्रभावित नहुने को थियो होला र ! छोटो समयमै सारा छात्रगण उनका सहृदयी मित्र बनेका थिए भने केही मित्र अति घनिष्ट थिए । (गौरे, २०७८, पृ. ३१६)

कृष्णका बाल्यकालका क्रियाकलाप, राधा र सखीहरूसँगको हेलमेल, श्रीमतीहरूसँगको व्यवहार, कंस र दुर्योधन प्रवृत्तिको विरोध, मानवीय हित र कल्याणमा समर्पित कर्मलाई हेर्दा उनी साधारण नभई विशिष्ट खालका महामानवका रूपमा प्रस्तुत भएका छन् । यहाँ उपस्थित सबै पात्रहरू पौराणिक आख्यानमा जस्तो अलौकिक र काल्पनिक संसारका नभई हाम्रै सरोफेरोबाट टिपिएका जस्ता छन् । भीष्मपितामहले कृष्णको व्यक्तित्वलाई यसरी उल्लेख गरिएको छ :

कृष्ण ! तपाईं साधारण मानव होइन । तपाईं दिव्यपुरुष हो भन्ने कुरामा कुनै विमति छैन । मलाई त आशङ्का लाग्छ कि तपाईं मान्छेको स्वरूपमा कुनै ईश्वरीय अवतार हो । जे होस् तपाईं साधारण मानवभन्दा माथि हुनुहुन्छ । दिव्य मानव हुनुहुन्छ । त्यसकारण म तपाँलाई नमन गर्दछु । (गौरे, २०७८, पृ. ५०४)

उपन्यासकारको मौलिक सुझका कारण यथार्थ धरातलमा उभिएका पात्रहरू यहाँ उपस्थित गराइएका छन् । युद्धको भयावह स्थिति र सिपाइहरूको मनोविज्ञानलाई पनि मौलिक तथा वर्तमान यथार्थमा ढालेर प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । कृष्णको मृत्युको प्रकरणलाई पनि स्वाभाविकता र यथार्थको नजिक रहेको मान्न सकिन्छ ।

विषयको आधुनिकीकरण

कृष्ण उपन्यास पौराणिक कथाको पुनर्लेखन गरी तयार पारिएको आख्यान हो । मिथकीय विषयलाई समसामयिक परिवेश र विश्वास अनुकूल बनाएर प्रस्तुत गर्ने कुरामा लेखक सफल रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा मूलतः राजनीति र प्रेमको विषयलाई महत्त्व दिइएको छ । कंससँग जोडिएको सत्तामोह, दम्भ र अविवेकको पाटो कौरवहरूको सत्तामोह, छलकपट र अस्तित्वको लडाइँलाई आजको समयानुकूल चेतनामा गालेर प्रस्तुत गर्ने काम यहाँ गरिएको देखिन्छ । समकालीन नेपालमा

घटेको सशस्त्र सङ्घर्ष र त्यसले निम्त्याएको त्रासदीय अवस्थाको भल्को पनि यहाँ पाइन्छ । पौराणिक प्रकृतिको विषयलाई टिपी आधुनिक सुभ्र र मान्यतामा ढालेर प्रस्तुत गर्ने काम यहाँ गरिएको छ ।

सत्तामा पुगेपछि प्रजाप्रेमी र लोकप्रिय बन्ने चाहना कसको हुँदैन र ? कंसलाई आफूले पिता उग्रसेनलाई अपदस्थ गरेर सत्ता हात लिनुको कारण महाराज उग्रसेनको राज्य विकासप्रतिको उदासीनता र बढ्दै गएको स्वान्तसुखी स्वभाव हो, राज्यका सिमानाहरू कमजोर हुँदै जानु र अर्थतन्त्र धरासायी हुने अवस्थामा पुगेका कारण आफूले यसप्रकारको अप्रिय निर्णय लिनुपरेको हो भन्ने पुष्टि गर्नु थियो । (गैरे, २०७८, पृ. २९)

कृष्ण र राधाका बीचको प्रेम अनि सुदामासँगको जीवन्त मित्रताको पक्षलाई उपन्यासमा महत्त्व दिइएको छ । समकालीन प्रेम र प्रणयका सन्दर्भहरूले यहाँ प्रवेश पाएका छन् । सच्चा प्रेमको आदर्शलाई पनि उच्च महत्त्व दिइएको छ । उपन्यासमा कृष्णसँग जोडिएको समग्र पौराणिक आख्यानलाई आधुनिक समयको चेतनामा ढालेर प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । चरी र घैंटे जस्ता इनहरूको प्रसङ्गलाई जोडेर कथालाई समसामयिकता प्रदान गरिएको पाइन्छ । वर्तमान नेपालको अवस्थाको भलक उपन्यासमा यसरी आएको देख्न सकिन्छ :

मथुरा नगरमा एउटा दुष्ट व्यक्ति थियो । मान्छे उसलाई सैतान भन्थे । ऊ खराब नियतका अवसरवादी नेताहरूको छत्रछायामा थियो, जसले गर्दा ऊ कानुनबाट बचेको थियो । यसको नाम तृण हो । उसलाई मन नपराउनेहरू अगाडि तृणावर्त भनी बोलाउँथे तर पछाडिपछाडि तृणासुर भनेर उसको नाम विगार्थे । सानो हुनाले कोही उसलाई चरी भन्थे । कोही उसको डल्लो शरीरलाई देखेर घैंटे । ऊ यति बलियो थियो कि कसैले ऊसँग लड्नेभिड्ने आँट गर्दैनथ्यो । नेताहरूका इसारामा मान्छे पिट्ने, आतङ्क फैलाउने उसका मुख्य कार्य थिए । (गैरे, २०७८, पृ. १२२-१२३)

यहाँ हाम्रै देशमा चरी र घैंटेका नामबाट कुख्यात नाम कमाएका प्रतिकूल चरित्रको स्वभावलाई प्रतिबिम्बित गराइएको छ । काल्पनिक र अलौकिक ठानिएका पात्र र घटनालाई अहिलेकै समाजको यथार्थअनुकूल बनाई प्रस्तुत गर्ने काम यहाँ गरिएको छ । स्थापित मिथकलाई विमिथकीकरण गरी यथार्थता प्रदान गर्ने चेष्टा यहाँ भएको पाइन्छ । प्रमुख पात्र कृष्णलाई देवत्वकरण नगरी हाम्रै समाजमा बाँचेको चतुर, बुद्धिमान, हँसमुख, धीरोदात्त गुणहरूले युक्त विलक्षण क्षमताको मानवकै रूपमा प्रस्तुत गर्नुलाई समय चेतनाका साथमा विषयलाई विश्वसनीय बनाउनेतर्फ लेखकले ध्यान दिएको पाइन्छ । शासकको सत्तामोहले गर्दा राज्यको ढुकुटी सिद्धिनुका साथै एउटा राज्यको राज्यकोषबाट अर्को राज्यको विकास निर्माण हुनसक्ने यथार्थ अवस्थाको तस्बिर यहाँ पाइन्छ । प्रेमको उच्च आदर्शलाई जोड दिनुका साथै प्रेम शारीरिक सुखभोग र सीमित स्वार्थमा केन्द्रित नभई त्याग र समर्पणमा बाँचेको हुन्छ भन्ने यथार्थलाई पनि प्रकाश पारिएको छ । अलौकिक र काल्पनिक मानिएको विषयवस्तुलाई आधुनिक चेतनाअनुकूल ढालेर प्रस्तुत गर्ने काम यहाँ गरिएको छ । आपसी द्वन्द्व र कलहको व्यवस्थापन नहुँदा युद्ध अवश्यभावी हुन्छ भन्ने कुरालाई भल्काई विभिन्न युद्धका भलकहरू पनि यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । मानवीय मनको स्वाभाविक विश्लेषणका साथै बालमनोविज्ञानको प्रस्तुति पनि यहाँ पाइन्छ । कृष्णका बालसुलभ स्वभाव र हठलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

रात छिप्पिन लागको थियो । कृष्णको हठ यथावत् थियो । उनी जूनलाई नसमाई घरभित्र नपस्ने हठ लिएर आँगनमा बसेका थिए । यशोदा बडो धर्मसङ्कटमा परेकी थिइन् । जबर्जस्ती काखमा

समाएर भित्र लैजाऊँ भने कन्हैयाको मन दुख्छ । त्यसो गर्न पनि उनी सकिदैनन् । आँगनमै बसूँ भने रातिको समयमा रमिता बन्दै गइरहेको थियो । छिमेकीहरू पनि “के भयो ?” भन्दै नन्दरायका आँगनमा उपस्थित हुन लागेका थिए । कृष्णको बालहठलाई देखेर विस्मित बनेका थिए । (गैरे, २०७८, पृ. १३७)

इस प्रसङ्गमा कृष्णको लीलामय कला र अद्भुत सामर्थ्यलाई प्रकाश पारिएको छ । बालबालिकाले प्रदर्शन गर्ने व्यवहारका पृष्ठभूमिमा कृष्णका बालक्रीडालाई यहाँ अवतरण गराइएको पाइन्छ । बालकले गर्ने जिद्दीका स्वाभाविकतामा कृष्णका व्यवहारहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । बालमनोविज्ञानको यथार्थ प्रस्तुति यहाँ भएको छ ।

अध्याय विभाजनमा नवीनता

शंकरप्रसाद गैरेद्वारा महाभारतको आख्यानभन्दा नवीन ढाँचालाई पछ्याएर अध्यायको विभाजन गरिएको पाइन्छ । महाभारत कथामा विभिन्न पर्वहरूको व्यवस्थापन गरिएको छ । यस उपन्यासमा फरक ढंगबाट अध्यायहरूको शीर्षक चयन गरी घटना र पात्रको विकास देखाइएको पाइन्छ । कथारम्भ र कथान्तलाई छाडेर मूल भाग विभिन्न बाईस शीर्षकमा निर्माण गरिएको छ । जसमा अपदस्थ, युगपुरुष, गोकुल, लीला, प्रणय, संगठन, प्रेमोत्कर्ष, राजनीति, वधशाला, गुरुकूल, परराष्ट्र सम्बन्ध, विवाह, लक्ष्यभेदन, परीक्षा, हस्तिनापुर, मित्रता, मित्रमिलन, ईर्ष्या, शान्तिदूत, युद्ध, कुरुक्षेत्र र निष्कर्ष रहेका छन् । एक हिसाबले हेर्दा प्रस्तुत उपन्यास मूल आख्यानको विनिर्माण वा पुनर्संरचनाका ढाँचामा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । शीर्षकीकरणमा पनि नवीन सुझ र चेतनाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । समकालीन समयको प्रत्यक्ष प्रभाव यहाँ व्यक्त भएको देखिन्छ । युगपुरुष, लीला, प्रणय, प्रेमोत्कर्ष, विवाह, मित्रता, शान्तिदूत जस्ता शीर्षकमा हाम्रै समाजका सद्भाव, मैत्रीपूर्ण सम्बन्ध, प्रेम, दाम्पत्य तथा समभावको जीवनलाई झल्काइएको देखिन्छ । समन्वयकारी र मध्यमार्गी विचार र स्वभावको झलक यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको प्रकृति र मात्राको हेक्का राखी शीर्षक चयन गरिएको मान्न सकिन्छ । सबै शीर्षक र घटना सन्दर्भहरूमा कृष्ण नै केन्द्र भागमा रहेको पाइन्छ । कृष्णलाई मानिसमध्येका अद्भुत सामर्थ्य भएका विशिष्ट मानवका रूपमा चित्रण गरिएको छ । विषयको प्रकृति र भावको केन्द्रमा रही अध्यायहरूको चयन गरिएको पाइन्छ । महाभारतको संरचनालाई हेर्दा अध्यायगत सङ्केत हुने पर्वको उल्लेख गरिएको छ तर यहाँ उपन्यासकार गैरेद्वारा फरक शीर्षकको चयन गरी आफ्नो लेखकीय नवीनता प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।

कथारम्भ र कथान्तको नवीनता

प्रस्तुत उपन्यासमा विषय केन्द्रित मूल भावभन्दा भिन्न कथारम्भ र कथान्तको उपयोग गरी फरक शैलीलाई अवलम्बन गरिएको छ । कथारम्भमा मपात्र र शंकर वा लेखकको उपस्थिति रहेको पाइन्छ । उनीहरूको संवादात्मक ढाँचामा विषय उठान भएको छ । शंकर पात्र वा लेखकको पौराणिक कथालाई भौतिक तथा वस्तु यथार्थका आधारमा प्रस्तुत गर्ने तीव्र इच्छा जागेर म पात्रलाई भेट्न गएको र म पात्रले एकजना स्वामी महाराजलाई भेटाउने प्रस्ताव राखेको कुरा सन्दर्भगत रूपमा प्रकाश पारिएको छ । सुरुको स्थान र परिवेशलाई हेर्दा पाल्पा तानसेनको बतासेडाँडास्थित क्याम्पस छात्रावासको सेरोफेरोको झलक प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ । म पात्रकी श्रीमती शान्तिको उपस्थिति पनि यहाँ देखिन्छ । शंकरलाई म पात्रको घरमा आउँदा मन्दिरमा आएको जस्तो अनुभूति हुने कुरा पनि अर्थपूर्ण रहेको मानिन्छ । म पात्रले शंकरलाई विकट जङ्गलको बाटो हुँदै अनकन्टारमा रहेको गुफामा लैजान्छ । गुफामा प्रवेश गर्दा नै फोहर तथा दुर्गन्धको वातावरणको चित्रण गरिएको छ । बाटो छिचोल्दै भित्र पुगेपछि एक

जना कुरुपुत्रस्तै लाग्ने व्यक्ति जो अश्वत्थामाका सन्तान कृष्णका श्रापले यस्तो एकान्तमा लुकेर बस्नुपरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । सुरुमा उक्त साधुबाट आफ्नो जिज्ञासा मेटिने कुरामा विश्वास नलागे पनि उक्त व्यक्तिको आत्मीयता, आफूहरूलाई श्राप दिने युगपुरुषको कथा सुनाउन तयार रहेको र तीन दिनसम्म ऊबाट कथा सुनेर दीक्षित भई फर्किएको सन्दर्भलाई यहाँ प्रकाश पारिएको छ ।

बाईसवटा शीर्षकमा मूल कथा प्रस्तुत गरेपछि कथान्तको झलक प्रस्तुत गरिएको छ । गुफाभित्र रहँदा भोक प्यास केही नलागेको र समय बितेको कुनै पत्तो नभएको कुरा व्यक्त गरिएको छ । यसले कुनै विषयप्रति जागेको जिज्ञासा र त्यसको प्राप्तिका लागि मानिसले सबै कुरा भुल्न सक्छ भन्ने दृष्टान्त प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । सुरुमा घिनलाग्दो र फोहोरी देखिएको व्यक्ति कथाको अन्त्यमा आइपुग्दा श्रद्धाको पात्र बनेको कुरा पनि यहाँ उल्लेख गरिएको छ । गुफाबाट बाहिर निस्कने क्रममा विभिन्न मार्गहरू रहेको भित्र र पसेकोभन्दा फरक बाटोबाट बाहिर आएको कुरा पनि यहाँ व्यक्त गरिएको छ । गुफाभित्र पुराना हातहतियारका अवशेषहरू आफ्नै पूर्वजहरूका उपहारका रूपमा सुरक्षित राखिएको कुरा पनि जोडिएको छ । पौराणिक आख्यानका विषयमा भन्दा पनि उक्त व्यक्ति र गुफाका विषयमा जिज्ञासा लागि रहेको विचार यहाँ व्यक्त भएको छ । कथाको उठान र बैठानका सन्दर्भले पनि नवीनताको सङ्केत गर्दछ ।

वर्तमान राजनीतिको छाया

महाभारतकालीन कथा आफैमा राजनीति र कूटनीतिको स्रोतका रूपमा रहेको छ । छल, कपट, धूर्त्याइँ, सत्तामोह, साम, दाम, दण्ड, भेद सबै कुराको प्रस्तुति महाभारतमा रहेको छ । द्वन्द्वको कथा र युद्धको विषयलाई समसामयिक तुल्याएर प्रस्तुत गर्नु लेखकको विशेषता रहेको छ । उपन्यास पढ्दै जाँदा वर्तमान नेपालको अस्थिर अवस्था अनि सत्तामोहको राजनीतिको छाया प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ । सत्ताप्राप्तिका लागि सबै निष्ठा र मूल्यलाई भुलेर आफ्नो इमान बेच्न पनि तयार हुने नेताहरूको प्रवृत्तिलाई पनि यहाँ सङ्केत गरिएको छ । सत्ता अन्धो हुन्छ भन्ने कुराका सन्दर्भलाई समसामयिकतामा जोडिएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा राजनीतिक द्वन्द्वको पक्ष पनि सघन रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

सुधर्मले पनि बलरामको उत्तर मुस्कुराएरै दिएका थिए । “तिम्रो प्रश्न उचित हो बलराम तर राजनीतिको गति सधैं सोभो हुँदैन र विशेषतः राजनीतिमा आन्तरिक कूटनीति, अविश्वासको वातावरण, छल, कपट, प्रपञ्चजस्ता गतिविधि अधिक हुन्छन्, त्यसबेला त्यो भनै वक्र गतिमा चल्छ । उसले पूर्व दिशा जानु छ भने पश्चिम गइरहेको देखिन्छ । अक्रूरजीको यस कार्यलाई यसै रूपमा बुझ बलराम !” (गैरे, २०७८, पृ. १७९)

इस उपन्यासमा विभिन्न आयामबाट द्वन्द्वको झलक देखाइएको छ । कृष्ण र कंसको द्वन्द्व, कृष्ण र जरासन्धको द्वन्द्व, कौरव र पाण्डवको द्वन्द्वलाई प्रस्तुत गर्ने क्रममा तात्कालिकतालाई पनि सजीव रूपमा उतारिएको पाइन्छ । यस पक्षमा उपन्यासकारको चिन्तन सान्दर्भिक रहेको छ ।

एकपछि अर्को असफलताले कंसलाई ज्यादै चिन्तित तुल्याइरहेको थियो । ऊ मनमनै छटपटिन्थ्यो, मुर्मुरिन्थ्यो । कहिलेकाँही आवेशमा आउँथ्यो र सेना परिचालन गरिदिने विचार बनाउँथ्यो तर आफ्ना ससुरा जरासन्ध र उनका मित्र कालयवनको सल्लाह र सुझावलाई सम्भेर हच्कन्थ्यो । फेरि अर्कातिर आफ्ना शक्तिशाली योद्धाहरूलाई कृष्ण र बलरामले एकलै लडेर परास्त गरिदिएकाले उनीहरूसँग कति ठूलो शक्ति छ भन्ने कुराको अनुमानसमेत उसले गर्न सकेको थिएन । (गैरे, २०७८, पृ. २७२)

महाभारतकालीन दाउपेच र सत्ताप्राप्तिको सङ्घर्ष, राजनीतिक प्रतिशोधको वातावरण, गुटगत स्वार्थ, आफ्नै सहकर्मीमाथिको अविश्वास आदि कुराहरू समसामयिक नेपालको राजनीतिक अवस्थासँग मिल्ने गरी प्रकाश पारिएको छ । अहिलेको राजनीतिलाई हेर्दा घातप्रतिघात र द्वन्द्वको भुमरीमा फसेको जस्तै अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ । एउटा व्यक्तिको सत्तालिप्सा, दम्भ र अभिमानले गर्दा हजारौं नागरिक युद्धको सिकार बन्न विवश भएको अवस्थालाई सङ्केत गरी राजनीतिमा शुद्धीकरणको अपेक्षा गरिएको छ । सबै कुरालाई आफ्नो स्वार्थ र मोहलाई केन्द्रमा राख्ने वर्तमानको राजनीति परिदृश्य यहाँ प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ ।

राजनीतिमा लाग्ने व्यक्तिको के महत्वाकांक्षा हुँदैन ? उनीहरूलाई पदको अपेक्षा हुँदैन ? प्रतिष्ठा चाहिँदैन ? शक्तिकेन्द्रमा बस्ने रहनु हुँदैन ? जब व्यक्ति पद र प्रतिष्ठाको चाहना राख्छ तब ऊ जुन माध्यमबाट त्यो प्राप्त हुन्छ त्यही मार्गमा हिँड्दछ । हस्तिनापुरमा पद र प्रतिष्ठा प्राप्ति निमित्त वर्तमान समयमा एउटामात्र मार्गचित्र देखिन्थ्यो दुर्योधन । (गैरे, २०७८, पृ. ४२६)

असहिष्णु र स्वार्थी चरित्रको मानिसले गर्दा सिङ्गो युग नै कलङ्कित बन्न जान्छ भन्ने कुरालाई यहाँ कंसको प्रवृत्तिलाई आधार बनाई सङ्केत गरिएको छ । शासकमा अभिमान र दम्भ बढ्दै जाँदा राज्य कतिसम्म कमजोर हुन्छ भन्ने कुरा वृन्दावनको बस्ती निर्माणमा शत्रुराष्ट्र मथुराको आर्थिक सहयोग प्राप्त हुनुले पुष्टि गर्दछ । सत्ता प्राप्तिमा लागि भएका खेलखण्ड अनि सांसद किनबेच, सुरासुन्दरी प्रकरण, संसद विघटन, पार्टीभित्रै विखण्डन जस्ता वर्तमानको फोहोरी राजनीतिको प्रतिछाया ठाउँठाउँमा पाइनुले पनि पौराणिक कालका घटना र प्रसङ्गहरूलाई समसामयिक यथार्थमा अवतरण गराइएको पाइन्छ ।

अध्यात्म दर्शनमा भौतिकताको खोजी

शंकरप्रसाद गैरेद्वारा आध्यात्मिक तथा पौराणिक पृष्ठभूमिमा अलौकिक र कपोलकल्पित रूपमा प्रस्तुत गरिएका पात्र, घटना र प्रकरणहरूलाई यथार्थ जीवनमा अवतरण गराउने उद्देश्य राखी उपन्यासको लेखन थालेको कुरा कथारम्भको प्रस्तुतिबाट पनि स्पष्ट हुन्छ । महाभारत लगायतका पुराणहरूमा अलौकिक स्वरूपमा देवत्वकरण गरिएका कृष्ण लगायतका पात्रहरूलाई हाम्रै भौतिक संसारका व्यक्तिका रूपमा प्रस्तुत गरेको देख्न सकिन्छ । कृष्णको जन्मको पृष्ठभूमि, जन्मेपछि मामा कंसद्वारा मार्न भनेर पटकपटक गरेका प्रयास, उनको बालक्रीडा, अद्भुत व्यवहार, ध्यान, साधना, बुद्धिमत्ता आदि कुरामा भएका अविश्वसनीय तथा कपोलकल्पित कुराहरूलाई वास्तविकताका नजिक ल्याएर प्रस्तुत गर्ने काम यहाँ भएको छ । कृष्णलाई मानव जगत्कै विलक्षण क्षमता भएका दिव्य मानवका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । पौराणिक मिथकमा भएका अविश्वसनीय सन्दर्भहरूलाई भौतिक सत्यका नजिकमा ल्याएर प्रस्तुत गरी त्यस्ता अपत्यारिला भ्रमहरूलाई चिर्ने प्रयास पनि यहाँ भएको पाइन्छ । पौराणिक आख्यानमा कृष्णलाई कामुक पुरुषका रूपमा चित्रण गरिएकोप्रति सङ्केत गरी कृष्णप्रति अन्याय भएको कुरा स्वीकार गरिएको पाइन्छ । त्यसैले यस उपन्यासमा कृष्णलाई त्यागी, दानी, दयालु र परमार्थी पात्रका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । अध्यात्म दर्शन र व्याख्यामा रहेका काल्पनिक कुराहरूलाई सच्याएर भौतिक सत्यका आधारमा व्याख्याविश्लेषण गर्नुपर्ने कुरा यहाँ देख्न सकिन्छ । प्रेमको हार्दिकतालाई भौतिक जीवनअनुकूल बनाएर प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । पात्रहरूलाई देवत्वकरण र दानवीकरण नगरी मानवीय चरित्रका प्रवृत्तिगत स्वरूपमा ढालिएको छ । असल मार्गमा हिँड्ने पात्रहरू अनुकूल चरित्रका रूपमा देखिएका छन् । त्यसैगरी खराब व्यवहार र दम्भी पात्रहरू प्रतिकूल चरित्रका रूपमा उपस्थित भएका छन् । उपन्यासकार गैरेद्वारा पौराणिक घटना र पात्रहरूलाई भौतिक यथार्थका नजिक ल्याउने काम गरिएको छ । स्वयं कृष्णका

विचारमा नियतिनिर्दिष्ट रूपमा घटित सबै घटनाहरूको सन्दर्भ उठान गर्नुमा पनि यही संसारसँग सम्बद्ध देखाइएको छ ।

परिवेश चित्रणमा समकालीनता

पौराणिक घटनाहरूलाई समसामयिक तुल्याउने क्रममा परिवेश र वातावरणको प्रस्तुतिमा पनि हेक्का राखिएको अवस्था देखिन्छ । मथुरा, गोकुल, द्वारका, हस्तिनापुर, इन्द्रप्रस्थ, मगध लगायतका राज्य तथा तिनको धरातलीय परिवेश, मौसम, वातावरण, वन, बँगैचा, गौशाला, कृषिकर्म, अनुष्ठान आदि कुराहरू हाम्रै सेरोफेरोको परिवेशअनुकूल सजीव रूपमा चित्रण गरिएका छन् ।

वसुदेव हिँडिरहे, हिँडिरहे, हिँडिरहे । हिँड्दाहिँड्दै पानी रोकियो । हिलो भएको बाटोमा यत्रतत्र खुट्टाका पाइला पर्थे र हिलो माटो बगेर तत्काल पुरिन्थ्यो । यसैगरी हिँड्दाहिँड्दै उनका अगाडि विशाल नदी देखापऱ्यो । बल्ल उनलाई होस आयो “ए ! म त यमुना किनार आइपुगेंछु । पारि तर्न पाए नजिकै नन्दबाबाको घर छ । बालकलाई त्यहीं छोडिदिन्थेँ ।” उनलाई सम्झना आयो रश्मिदत्तले भनेको थियो “यमुनामा डुङ्गा तयार रहनेछ ।” (गैरे, २०७८, पृ. ७६)

यहाँ वर्षाको झलक हुने वातावरण र परिवेशको चित्रण गरिएको पाइन्छ । हाम्रै सेरोफेरोको प्रकृति र अवस्थाको बिम्ब यहाँ अङ्कित गरिएको प्रस्ट हुन्छ । यहाँ आएका घटना र चरित्रका क्रियाकलाप तथा तिनले घुमफिर गरेका ठाउँहरू, तिनले देखाएका व्यवहार, मनोवृत्ति तथा बोलीचालीमा समकालीन चेतनाले प्रवेश पाएको अवस्था देखिन्छ । आख्यानलाई अहिलेकै पृष्ठभूमिमा अवतरण गराउने क्रममा देश, काल र वातावरणको सान्दर्भिकतालाई पनि लेखकद्वारा ध्यान दिएको देखिएको छ । यहाँ आएका ठाउँ, घटेका घटनाहरू हाम्रै वरिपरि घटेका जस्तै लाग्छन् ।

अस्ताउने लागेको सूर्यको किरण यमुनाको जलमा स्वर्णमय देखिन थालेको थियो । श्वेत रङ्गका पंक्षीहरू क्रमशः आफ्नो वासस्थानतर्फ लाग्दै थिए । सन्ध्याकालको शीतल बतास वनपुष्पको सुगन्ध बोकेर कहीं टाढा जान हिँडेजस्तो लाग्थ्यो । त्यही हावाले कृष्ण र राधालाई पनि स्पर्श गरिरहेको थियो । त्यहाँबाट पनि दुई बालबालिकाको गन्धलाई बोकेर लगेको थियो । (गैरे, २०७८, पृ. १५५)

पात्रका बोलीचाली रुचि, अरुचि, मान्यता र विश्वास पनि हाम्रै समाजका जस्ता लाग्छन् । घटना प्रकरण तथा घातप्रतिघातका प्रकरणहरूलाई समसामयिकतामा ढालेर प्रस्तुत गरिएको छ । यस उपन्यासमा मानवीय मनको सूक्ष्म विश्लेषण गर्ने काम पनि भएको पाइन्छ । व्यक्तिभिन्नका एषणा, कुण्ठा, सन्देह, मोह, पश्चाताप, मानसिक द्वन्द्व आदि कुराको सजीव प्रस्तुति भएको छ । महाभारत कथाको आन्तरिक परिवेश द्वन्द्व नै हो । वर्गीय द्वन्द्वका साथै व्यक्तिभिन्नको आन्तरिक द्वन्द्वलाई सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण गर्ने काम यहाँ गरिएको छ । सांस्कृतिक पृष्ठभूमिमा पतिव्रता नारीले पापकर्मबाट त्रिसित भई आफ्ना पतिप्रति अपमान हुने काम गर्न डराउँछन् भन्ने कुराको साक्ष्य कृष्णका पत्नीहरूले आफ्ना खुट्टाको जल पतिलाई खुआउने आँट नगर्नुलाई लिन सकिन्छ । यस्ता क्रियाकलापहरूमा हाम्रै सांस्कृतिक परिवेशको झलक प्रस्तुत भएको छ ।

निष्कर्ष

पौराणिक आख्यानलाई समकालीन चेतनामा ढालेर प्रस्तुत गरिएको कृष्ण उपन्यासमा पूर्वीय परम्परामा लोकप्रिय रहेको कृष्णसम्बन्धी मिथकीय बिम्बहरूलाई समसामयिक चेतनाअनुरूप ढाल्ने काम गरिएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा पौराणिक आख्यानमा अनौकिक मानिएका र देवत्वकरण गरिएका पात्र

कृष्णलाई वर्तमान समाजमा बाँचेको एउटा विशिष्ट स्वभावको मानिसका रूपमा अवतरण गराई विषय र पात्रलाई समसामयिकता दिइएको छ । पौराणिक आख्यानको प्रस्तुतिका साथमा समकालीन नेपालको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक अवस्थालाई अवतरण गराउने काम पनि उपन्यासमा गरिएको पाइन्छ । लेखकले पौराणिक कथालाई यथार्थका धरातलबाट विश्लेषण गर्ने काम गरेको देखिन्छ । युद्धको अवस्था र त्यसले निम्त्याउने भयको मनोविज्ञानलाई पनि यहाँ प्रकाश पारिएको छ । विनिर्माणको लेखकीय धर्म यहाँ प्रस्तुत भएको छ । पुनर्संरचनाको चेत पनि उपन्यासमा प्रशस्त पाइन्छ । कथालाई नवीन शैलीमा ढालेर प्रस्तुत गर्नुले उपन्यासको पठनमा रोचकता थपिएको देख्न सकिन्छ । अलौकिक घटना र सन्दर्भहरूलाई लौकिक धरातलमा अवतरण गराई प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । पौराणिक कथाले देवत्वकरण गरेका कृष्णलाई हाम्रै समाजको विलक्षण र प्रतिभाशाली मानवका रूपमा प्रस्तुत गरी विश्वसनीयता प्रदान गर्ने काम यहाँ गरिएको छ । महाभारतको मूलतः कृष्णसँग जोडिएको कथालाई आधार बनाई पुनर्लेखन गर्ने काम यस उपन्यासमा गरिएको पाइन्छ । प्रतीकहरूको प्रयोग नगरी सिङ्गो आख्यानलाई नै प्रतीकका रूपमा उपस्थित गराइएको छ । राजनीति, मित्रता, प्रेम, युद्ध तथा जीवनका विविध पक्षलाई सामयिकता दिने काम गरिएकाले मिथकको प्रभावशाली प्रयोग उपन्यासमा भएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । राजनीतिक प्रकरण, युद्ध तथा प्रणयका सम्बन्धमा कृष्णमाथि भएको लाञ्छबाट मुक्त गराउने काम पनि गरिएको छ । अलौकिक र दैवीय घटना तथा पात्रहरूलाई सामान्यीकरण गरी यथार्थमा अवतरण गराउने दृष्टिले उपन्यास सफल रहेको पाइन्छ ।

कृष्ण उपन्यासमा मिथकीय अवस्था सबल बनेर आएको पाइन्छ । पौराणिक कथालाई समकालीन चेतना र सुभ्रबुद्ध प्रदान गरिएकाले विनिर्माण चेतना प्रयोग भएको पाइन्छ । अलौकिक पाराबाट नभई लौकिक यथार्थमा प्रस्तुत गराई कथालाई नवीन रूप दिने काम यसमा गरिएको छ । पौराणिक कथाको प्रस्तुतिसँगै वर्तमान नेपालको सामाजिक, राजनीतिक अवस्थाको झलक पनि प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । देवताका रूपमा ठानिएका र मानिएका कृष्णलाई हाम्रै समाजको विलक्षण व्यक्तिका रूपमा अवतरण गराइएको देखिन्छ । यस्ता विविध सन्दर्भलाई साक्ष्य मानी उक्त उपन्यासमा मिथकीयता सघन रूपमा प्रस्तुत भएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

सन्दर्भसामग्री

- अधिकारी, इन्द्रविलास (२०६१). *पश्चिमी साहित्यसिद्धान्त*. साभा प्रकाशन ।
- उप्रेती, सञ्जीव (२०६७). 'उत्तरसंरचनावाद तथा उत्तरआधुनिकता'. *भृकुटी* उत्तरआधुनिक विशेषाङ्क. भृकुटी एकेडेमी पब्लिकेशन्स. पृ. ४२५-४३९ ।
- उप्रेती, सञ्जीव (२०६८). *सिद्धान्तका कुरा*. अक्षर त्रियसन्स नेपाल ।
- कक्षपती, सावित्री (२०७८). *उत्तरवर्ती चरणका नेपाली कथामा संस्कृति*. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- गैरे, शंकरप्रसाद (२०७८). *कृष्ण*. साङ्गिला पुस्तक प्रा.लि. ।
- गौतम, कृष्ण (२०५०). *आधुनिक आलोचना अनेक रूप अनेक पठान*. साभा प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०४९). *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा* भाग २ तेस्रो संस्करण. साभा प्रकाशन ।
- धरावासी, कृष्ण (२०६७). 'लीलाको दार्शनिक अवधारणा' *भृकुटी*. उत्तरआधुनिक विशेषाङ्क. पृ. ९१-९१४ ।
- नगेन्द्र (सन् १९८७). *मिथक और साहित्य* दोस्रो संस्करण. नेशनल पब्लिशिंग हाउस ।
- महर्जन, कान्छी (२०७८). 'मल्लका नाटकमा मिथकीय पुनर्लेखन र विनिर्माण' *त्रिभुवन विश्वविद्यालय ६२ औं वार्षिक दिवस विशेषाङ्क*. पृ. २८-३७ ।
- राणा, जगदीशशमशेर (२०४५). *दश दृष्टिकोण*. श्रीमती भुवन राणा ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६७). *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त* तेस्रो संस्करण. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

श्रीवास्तव, अर्चना (सन् १९९१). *भारतीय तथा पाश्चात्य काव्यशास्त्र*. विश्वविद्यालय प्रकाशन ।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०६८). *नेपाली समालोचना : परम्परा र प्रवृत्ति* दोस्रो संस्करण. पाठ्य सामग्री प्रकाशन ।